

«OĞLAN» KELİMESİ VE
«GENÇLİK» KAVRAMI ÜZERİNE

MUSA DUMAN

Dil, insanlar arasında karşılıklı anlaşma vasıtası olmaktan başka, milletin benliğini oluşturan kültür unsurlarının taşıyıcısı olmak bakımından da ayrı bir öneme sahiptir. Bu anlamda, geçmiş nesillerin bütün yönleriyle anlaşılması da dilin doğru anlaşılmasıyla çok yakından ilgilidir. Bir kelimenin, bir deyimin, bir mazmunun, kısaca her hangi bir dil unsurunun şekil (morfoloji) bakımından tanınması mekanik bilgilerle mümkün olabilmektedir, ancak anlam (semantik) bakımından tanınması şekilce tanınmaktan başka o unsurun dünyasına girmeyi gerekli kılmaktadır. Dilin her bakımdan dikkat edilecek yönü de burasıdır. Aksi halde davranışımızın yönünü tayin edecek bu ilk algılama bizi başka istikametlere yöneltecek yanlışlar silsilesinin ilk halkasını teşkil edecektir.

Yaşayan her şeyde olduğu gibi dil de tabii kuralları içinde her bakımdan gelişmesini sürdürmeye devam etmektedir. Bu gün kullandığımız bir takım dil unsurları, diğer yönlerden olduğu gibi anlamca da gerek kelime gerek ifade kalıbı düzeyinde olsun eskieye nazaran değişmiş durumdadırlar. Dilde meydana gelen bu değişikliği tam manasıyla anlayamamak eski metinleri eksik veya yanlış anlamaya ve ona göre değerlendirmeye sebep olur. Genel olarak 'anlam değişmesi' diye adlandırdığımız anlam zıtlaması, anlam daralması, anlam genişlemesi gibi dil hadiseleri dikkate alınmadan tarihî metinlerin anlaşılması büyük ölçüde eksik kalacaktır. Edebî metinler, özellikle de gerek muhtevası gerekse şiirin bütünü içinde genellikle anlamca birbirinden ayrı beyitlerden kurulu gazel türü bu konuda ayrı bir hassasiyet ge-

rektirmektedir. Öyle ki bir çok kelime, Divan Şiiri terminolojisi içinde özel anlamlar yüklenerek günlük dildeki kullanılışlarının dışında bambaşka anlamlar kazanmışlardır. 'Edebî sanat' kavramı bir bakıma, kelimelerin şiirde (gazelde) çağrıştırdığı imajların güzelliğini ve orjinalitesini temsil ve ifade eder. Halbuki aynı kelimeler günlük dilde, hayatın bayağılığı içinde bu nefasetten uzak olmaları sebebiyle estetik değer taşımazlar. Onun için de kelimeler şiirde, bilinen anlamlarından tamamen uzaklaşmadan, diğer dil unsurlarıyla birlikte bir bütün içinde daha bir güzellik kazanırlar. Yalnız başmayken taşımadığı başka dünyalardan, başka hislerden esintiler temsil ederek şairin dünyasına girer ve işlenmiş olarak okuyucuya sunulurlar.

Günlük dilde kullanılan bildiğimiz 'yavuz' kelimesi eski devirlerde (XVIII. asır öncesi) 'kötü' anlamıyla kullanılıyordu. 'Kötü'ü zaman içinde 'güzel' yapan dil, önceleri 'sevgilinin yanında onu koruyup kollamakla görevli' 'rakib'i de aşıkların (şairlerin) gözünde 'nefret edilen düşman' yaptı.¹ Yine 'kız'ımız 'cariye' ile beraber aynı zamanda 'pahalı' idi.² Bildiğimiz 'karı' kelimesi de '(erkek ve dişi) yaşlı' iken anlam daralmasına uğrayarak bu günkü anlamını çok sonraları kazandı.

Burada, verdiğimiz örnekler ve daha başka bir çok kelime gibi, bilinen en eski devirlerden bu yana adeta devir devir anlamını geliştirerek değiştiren bir kelimededen, 'oğlan'dan ve 'genç, gençlik' kavramını karşılayan 'cüvân, tâze' vb. kelimelerle ilgisinden söz edeceğiz.

Bilindiği gibi bu kelime edebî metinlerde de bir hayli geçmekte, yalnızca günümüzdeki anlamıyla değerlendirildiğinde okuyucuları, belki şiirde hiç kastedilmeyen farklı anlamlara sevk etmektedir. Bütünüyle bir edebiyat neslini çıkış noktası bakımından haksız yere mahkûm eden böyle bir farklı yaklaşımın düzeltilmesine imkân sağlamak, hiç olmazsa başka anlamlarda da kul-

1 'Yavuz' ve 'rakib' kelimelerinin sözünü ettiğimiz gelişmelerini aksettiren Necatî Bey'in (öl. 1509) şu beytine bakalım : *Dalaşur âyü benî yâra yavuzlama rakib // Ki iyi olmaz inen kapuda itüñ yavaşı* «Dalaşur diye beni sevgiliye kötüleme ey rakib, kapı köpeğinin yavaşı pek de iyi olmaz» (*Necatî Bey Divanı* 590/6).

2 . *bu at kız aldım : bu atı pahalıya aldım* (DLT. I, 326).

lanıldığına dikkat çekmek maksadıyla sözünü ettiğimiz bu kelimenin anlam bakımından tarihî gelişimine şöyle bir göz atalım.³

Kelime, bilinen en eski yazılı metinlerden itibaren fonetik hiç bir değişikliğe uğramadan varlığını sürdürmekte, 'oğul', 'çocuk, oğul' anlamını karşılarken çokluk şekli hem teklik hem çokluk manasıyla 'çocuk, çocuklar; oğul, oğlan' karşılığı kullanılmaktadır. Burada cinsiyet ayırt etmeden 'çocuk' yerine kullanılmıştır. Yazıtlarda ve eski Uygur metinlerinde aynı şekil ve anlamıyla kullanılan⁴ kelimenin DLT'teki kullanılışıyla ilgili örnekler verelim :

teklik anlamıyla :

oglan bütti : çocuk doğdu (II, 294/12)

oglan bedüdi : çocuk büyüdü (III, 259/10)

oglan suw töker, ulug yanı sınır : çocuk su döker, büyüğün bir yanı incinir (II, 19/13-15)

oglak yiliksiz oylan biligsiz : oğlakta ilik, çocukta bilgi yok (I, 74/4)

çokluk anlamıyla :

oglan ıglaştı : çocuklar ağlaştı (I, 240/12)

oglan tıgrastı : çocuklar gürbüzleştı (II, 212/4)

oglan kutruşdı : çocuklar oynadılar ve sevindiler (II, 218/11)

oglan yügrüşdı : çocuklar koşuştı (III, 102/8)

Bir Kıpçak Türkçesi metni olan *Kıyas-ı Enbiyâ*'daki şu cümlede bu anlam çok açık bir şekilde görülmektedir : *Hadîce Hâtun*

3 Kelime 'eren', 'kızan' kelimeleri gibi 'oğul'dan -an çokluk ekiyle türetilmiştir (*Ergin*, 1983 § 227; *Hatiboğlu*). 'oğul' da 'ög=anne' + al (küçültme eki)' şeklinde teşekkül etmiştir (*Çağatay*, 1977, sh. 6-8).

4 Kelimenin DLT'teki izahı şöyledir : «*ogul : her hangi bir çocuğa da 'oğul' denir. 'bu oğul ne tır : bu çocuk ne der?' Bu kelime kural dışı olarak 'oglan' şeklinde cemilenir (çokluklanır); halbuki 'ogullar' diye cemilenmesi gerekti. Nasıl ki 'erkekler' için 'eren' denilmiştir. 'oglan' ve 'eren' kelimeleri müfret (teklik) olarak da kullanılır.*» (DLT. I, 74/1-9).

razıyallâhu 'anhâ Peygamberdîn sekiz oğlan togurdu, törti erkek törti kız erdi (Rabguzî 5/1). Yine aynı saha metni olan *Gülistan Tercümesi*'nde de şöyle geçmektedir : *ol vakt kim oğlanlar atası boldum dağı oğlanlık kılmadım* = «Çocuk babası olduğumdan itibaren artık çocukluk yapmadım (çocukluğu bıraktım)» (*Seyf-i Sarâyî*, 135b [sh. 270]. Aslında burada 'oğlanlık' kelimesi 'çocukluk' anlamından çok, 'gençlik, delikanlılık' anlamlarını içermiş olmalıdır.

Bütün Türk şive ve lehçelerinde hemen hemen aynı anlamıyla, Tubalarda ise ayrıca 'yavru' karşılığı olarak da kullanılmıştır : *'kuş oğlu* : kuş yavrusu; *adıg oğlu* : ayı yavrusu' vb. (*Çağatay*, sh. 3).

Eski Anadolu Türkçesi devresinde de her hangi bir farklılık göstermemiş, bu devirden başlayarak ve esas anlamından uzaklaşmadan bütün canlılığıyla şiir diline de girmiştir* :

*Nâle kıl kim alasın nâ-merd dünyâdan murâd
Ana sût vermez Necâti tâ ki oğlan ağlamaz* (Necati Bey Divanı, 240/7)

«İnleyip ağla ki alçak dünyadan istediğini alasın; ey Necati, oğlan (çocuk ağlamayınca ana(sı) sût vermez.»

*Cân u dil oldı gamze-i cânân oyuncağı
'Işkî birâder eyledin oğlan oyuncağı* (Necati Bey Divanı, 584/1)

* Prof. Dr. Ahmet Akgündüz'ün, Osmanlı padişahlarının harem hayatıyla ilgili, yine «oğlan» kelimesinin eksik anlaşılmasından kaynaklanan yanlış yorumları tashih etmek maksadıyla delil olarak verdiği örneklerden yola çıkarak «XIV. ve XV. asır Türkçe metinlerde oğlan kelimesinin iki temel manası vardır : Birinci temel mana, erkek olsun kız olsun evlada ve gençlere oğlan denmektedir. İkinci mana, erkek çocuk ve yavru demektir.» şeklinde vardığı netice, bizim çalışmamızda da görüleceği gibi, sonuç itibarıyla isabetlidir. (bkz. : *Kölelik - Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem*, sh. 41).

Türkiyat Mecmuası'nın baskısının elde olmayan sebeplerle gecikmiş olması, 1989 yılında tamamladığımız bu çalışmadan istifadeyi de geciktirmiştir. Anlaşıyor ki sadece edebî metinlerimizde değil, başka muhtevalı eserlerde de bu ve benzeri kelimelerin anlaşılmasında aynı dikkat ve hassasiyetin gösterilmesi gerekmektedir.

«Can ve gönül sevgilinin gamzesinin oyuncağı oldu; sen de aşkı çocuk oyuncağı ettin be birader!»

Verdiğimiz örnek ve açıklamalardan da anlaşılacağı gibi 'oğlan' XVI. asra kadar (her iki cins için) 'çocuk'tur.** Bu devirden itibaren ise gençliğin teşbih yoluyla ifadesi için 'genç, taze' karşılığı olarak -yine öncesi gibi her iki cins için- kullanıldığını görüyoruz. Kelime bu şekliyle artık şiirin üslup bakımından estetiğini tamamlayan, teşbih yoluyla da şairinin hayalini genişleten bir unsur haline almıştır. Şiir diline yerleştikten sonra artık, diğerleri gibi, mazmun değerinde, günlük anlamından başka hususî anlamıyla da kullanılmaya başlanmıştır.⁵ Kelime, şiir dili içinde bu yönüyle anlamı genişlerken bir yandan da Osmanlı cemiyeti içinde teşekkül eden 'acemi oğlanlar (acemi ocağı), sipahi oğlanı vb.'⁶ sınıflara da ad olmuştur. Kelimenin anlam daralma-

** A. Müller'in gramerindeki (Türkische Grammatik, § 27) şu örnekler «oğlan» kelimesinin söz konusu ettiğimiz manasından XIX. asırda bile tamamen uzaklaşmadığına delil sayılabilir :

ağlan «*kind*» (1. çocuk, 2. evlat, oğul, kız oğlan)

er oğlan «*knabe*» (erkek çocuk, delikanlı)

kız oğlan «*jungfrau*» (a. bakire, kız oğlan kız, b. pak [temiz] kız).

5 Erkek ve kadın şairlerin şiirde benzer mazmun ve ifadeleri kullanmaları (cinsiyet ayırımı gözetmeksizin) her şairin kullandığı bir şiir dilinin varlığına işaretler. Buna şairin kelime hazinesi ve buna bağlı olarak imaj zenginliği de diyebiliriz. Değilse Mihri Hatun'un (XV. asır) :

«*Hâbdan açdum gözüüm nâgâh kaldurdum seri // Karşuma gördüm durur bir mâh-şehre dilberi*» beytindeki 'mâh-şehre dilber'le Leylâ Hanım'm (XIX. asır) :

«*Yârüñ 'âşıkclar ile ülfeti pek güçdür güç // Ol peri vahşidür ünsiyeti pek güçdür güç*» beytindeki sevgiliyi, ama hep kadın sevgiliyi teşbih yoluyla temsil eden 'peri'yi başka türlü açıklamanın imkânı yoktur. Yine Frenk diyarında vatan hasretiyle yanıp kavrulan Cem Sultan'm :

«*Iyş kül bu şehride şehzâde-i Efrence ile // Kim be-gâyet nâzenin ü server-i hâbândur*» beyti, arkadaşlığı ve dostluğuyla kendisine sila hasretini bir nebze unutturan Frenk şehzadesine «ithaf»tan başka bir şey değildir. Onun için bazı şüh ve hafif meşrep şairlerin şiirlerinde görülen, yerine göre açık saçık ifadeleri erotik hislerin ifadesi değil, bir şiir üslûbu olarak kabul etmek gerekir.

6 Yeniçeri ocağında çalıştırılmak üzere esirlerden yahut devşirme usulüyle Hıristiyanlardan toplanan çocuklara verilen ad; bu çocukların toplandığı ocağa da 'acemi ocağı' adı verilirdi. Bundan başka, özellikle edebî metin-

sma uğrayarak sırf 'erkek' çocukları, gençleri karşılamaya başlaması da muhtemelen bu devirlerden sonra olmuştur. Çünkü oluşturulan bu grupların elemanları tamamıyla erkek çocuklardan ibaretti.

'Oğlan' kelimesinin karşıladığı manaları bize en sıhhatli olarak şüphesiz ki ilgili devirlerde metinlere dayalı hazırlanmış sözlükler verecektir. Kelimelerin sözlüklerde en dar anlamlarıyla yer aldıkları gerçeğini de unutmuyarak, tarihî eserleri kendi devirlerinde telif edilmiş sözlükler yardımıyla anlamaya çalışmak en doğru yol olacaktır. Çünkü bir kelimenin sözlüklerde tespit edilmiş anlamlarıyla metinlerde kullanılmış olması çok daha tabiidir. Bu sebeple 'oğlan' kelimesinin hangi anlamları ihtiva ettiğini anlamak da yine bu yolla mümkündür. Biz bunun için XVII. asırda yabancılar tarafından telif edilmiş üç sözlükten yararlanacağız.

Bunlardan Molino'nun⁷ sözlüğü hacimce en küçükleridir ve daha çok pratikte kullanılan İtalyanca kelimelere karşılık olarak verilen Türkçe ve Türkçe'de kullanılan yabancı kelimelerden müteşekkildir. Parigi'nin⁸ sözlüğü ise Meninski'nin eserinden sonra (telif tarihi bakımından öncedir) bu asırda telif edilmiş en

lerde bir de 'şehir oğlanı' diye bir tabir geçmektedir. Bunun anlamı, *Kâ-mûs-ı Türki* ve buna mümasil sözlüklere göre 'taşradan gelme olmayıp İstanbul'da doğup büyümüş olan, şehri; şehirde doğmuş; şehirde tahsil yapmış'tır. *Meninski*'de ise ibarenin iki anlamı verilmektedir : *şehir oğlanı* : 1. *in civitati natus, educatusve*; 2. *Aftutus*. Bu anlamların Türkçe karşılıklarına *Complementum*'a bakalım : 1. *şehirde doğmuş, şehirde tahsil yapmış*; 2. *kállâş, zeyrek, 'ârîf, anac, hârâm zâde, şehir oğlan (, oğlanı), kállâc, ruspi, kahpe oğlu, hâlebâz, fettân, rind*.

7 Giovanni Molino'nun eseri, iki sütun halinde 32 satırlık sayfalar olarak hazırlanmış, 494 sayfa tutarında küçük boy bir sözlüktür. Eser, İtalyanca kelimelere Latin harufatıyla verilmiş Türkçe karşılıklardan ibarettir; bu bakımdan Türkçenin fonetik yapısıyla ilgili kaynak olarak da kullanılabilen özeliktir. Muhtasar bir gramer ve Türkçe kelimelerin verildiği bir indeks üavesi vardır.

8 Bernardo de Parigi'nin eseri ise her sayfada ortalama 12 satır toplam 2458 sayfa tutarında üç ciltlik büyük bir sözlüktür. Madde başları İtalyanca, karşılıkları Türkçe eski imlâ ile verilmiştir. Bu da Türkçe ve Türkçe'de kullanılan yabancı kelimeleri kullandıkları imlâlarıyla vermektedir. Meninski'nin kullandığı kaynaklardan birisi de bu sözlüktür.

hacimli sözlüktür. Üçüncü sözlük ise Meninski'nin⁹ eseridir. Bu eser sadece bu asrın değil belki şimdiye kadar hazırlanmış, Türkçenin en hacimli ve o derecede de önemli sözlüğüdür. Şimdi kronolojik sırayla, «oğlan» ve genel olarak «gençlik» kavramını karşılayan ilgili kelimelerin sözlüklerde geçtiği yerleri gösterelim :

Molino :

Garzone, ragazzo : oğlan, tase (=‘taze’) (159/22)

Giouene : cüvan, tase (164/5)

Giouene frefco : tase, cüvan, dilber, mahbub (164/11)

Giouanetto : cüva(n)cik, tasecuk (=‘tazecik’) (164/6)

Giouentu : cüvanlık, yigitluk (164/9)

Pueritia, fanciullezza : oğlanlık, tasecik (328/4)

Zitello : oğlan, erkek, kızoglan (493/15)

Parigi :

*Bambino : oğlancık, süd oğlu, oğul, gulâm, sagır, fetâ, sabî,
= güdek, ferzend (230/7)*

Chifâfigliuoli : oğul, ibn, veled, zâde, ferzend (866/2)

Garzone : oğlan, gulâm, nöker, ferzend (939/7)

Giouane : yigit, gene, cüvân, şâb (965/3)

⁹ Meninski'nin eseri ilki 1680'de üç cilt ve ikincisi 1780'de dört cilt olmak üzere iki defa basılmıştır. Madde başları Türkçe ve Türkçe'de kullanılan yabancı kelimeler eski imlâlarıyla, Latin harfleriyle okunuşları, varsa Türkçe'de kullanılan müteradifleri, sonra sırasıyla Latince, İtalyanca, Fransızca, Almanca ve Lehçe karşılıkları verilmektedir. Sözlüğün, bu asır Türkçesinin bir çok bakımlardan özelliklerini, kullanışlarını ortaya koyması yanında fonetik ve leksikal araştırmalar için de çok önemli bir eser olduğu muhakkaktır. Bu esas sözlükten başka bir de *Complémentum* adıyla sözlükte geçen kelimelerin (ufak tefek farklılıklarla) Latince madde başlarıyla verildiği indeks mahiyetinde tek cilt halinde hazırlanıp 1687'de basılmış bir eseri daha vardır ki çalışmamızda Meninski'ye ait karşılıklar (Latince madde başıyla) bu eserden alınmıştır.

Giounetta : gene kız, cüvâne (965/4)

Giouanetto : genecigez, civâncık, bâliğ (965/5)

Giouanezza, giouentü : yigitlik, genclik, civânlık, şebâb, şebîbe (965/7)

Fanciulezza : oglancıklık, uşaklık, tufûliyyet (821/3)

Fanciullo : oglancık, uşak (821/1)

Figliolanza : ogullık, kırlık (866/7)

Madre, ó matrice... (, *Matre, madrice, della donna; Vtero*) : oylan yatagı, rahim (1287/8 [1334/11; 2447/12])

Pueritia : oglancıklık, tufûliyyet, fetâ (1697/3)

Meninski :

oglan, gulâm, püser : 1. *Puer*, 2. *famulus*

1. *Puer* : oylan, ogul, oglancık, ter oylanı, bagana, tâze, cüvân, sâbî, gulâm, kodek, püser, çocuk

2. *Famulus* : hıdmetkâr (hık. hıdmetkâr), oylan, âdem, yanaşma, ter oylanı, gulâm, hâdim, hadim, ‘âbd, bende, çâker, muktevî, pişkâr (, oylan düşürmek)

cüvân :

1. *Juvenis* : oylan, geneoylan, gulâm, cüvân, nevcüvân, nev hâste

2. *Cinadus* : puşt, hîz, hîz oylan, muhannes, müennes, cüvân, ‘âldk

Adolescens : oglân, gene, yigit, gulâm, anac, civân, bâliğ. ... bir cüvân-ı pâk dâmen

Adolescentia : oylanlık, tâzelik, tâze yigitlik, genclik, cüvânlık, deli kanlılık, şebâb, bülûg

Adolescentula : kız oylan, tâze kızçigdz, kadıncık

Adolascntulus : oglancık, tâze oylan, nevcüvân

Juventa : *gençlik, tâzelik, oğlanlık, oğlancıklık, cüvânlık, yigitlik, şebâb*

Virgo : *kız, kız oğlan kız, bıkır, betûl, dûşîze*

Yine Meninski'de *cüvân* kelimesi içinde, daha çok şiirde sevgilinin vasıflarını ifadede kullanılan tamlamalar yer almaktadır. Buradan da anlaşılıyor ki *cüvân*, 'genç' kavramını karşılayan ve her iki cins için de kullanılan bir kelimedir : *cüvân-ı gunçe dihân, şeker dihân; ey cüvân-ı pür edeb vey gülruh-ı gunce leb.*

Ayrı ayrı sözlüklerden aldığımız yukardaki karşılıklar dikkatle incelendiğinde, bunların cinsiyet bakımından her iki cins için de kullanılan ortak kelimeler olduğu görülecektir ki bunlar başta *tâze, cüvân* ve *oğlan* kelimeleri olmak üzere ilgili kelimelerdir. *Molino* ve *Meninski*'de *oğlanlık, tazelik* aynı kelimenin karşılığı iken, diğer taraftan *kız oğlan* kelimesi her iki cins için (*zitello, zitella*) karşılık olarak verilmekte; halbuki aynı kelime *Parigi*'de *bikir, 'uzrâ* vb. kelimelerin müteradifi olarak yer almaktadır. Aynı şekilde *tâze* ve *cüvân* kelimeleri de ayrı cinsleri karşılayan kelimelerin müteradifleri olarak verilmektedir. Bütün bunlardan söz konusu kelimelerin 'gençlik' kavramını karşılayan birbirine yakın anlamlı kelimeler oldukları ortaya çıkmaktadır. Hele *Parigi*'de *figliuolanza* karşılığı olarak *oğullik, kızlık* (866/7) kelimelerinin verilmiş olması, bu iki kelimenin birbirlerinin anlamlarını içerdiklerine delil olmaktan başka, yukarda bu kelimelerin müteradifleri olarak verilen diğer kelimelerin de anlamca birbirleriyle ilgili olduklarını göstermektedir. Verilen örneklerden çıkarılacak sonuç şudur : *cüvân, tâze, genç* ve *oğlan* kelimeleri XVII. asırda kendi hususî manalarının yanında genel olarak bu günkü anlamıyla 'genç'i (her iki cins için) de karşılamaktadırlar.

Buradan yeniden *oğlan*'a dönersek, kelime söz konusu asırda bir yandan anlam daralmasıyla 'erkek' cinsi karşılarken bir yandan da bazen 'çocuk' bazen genel manada 'genç' karşılığı olarak kullanılmaya devam etmektedir.

Kelimelerin XVII. asırda tespit edilmiş anlamlarıyla XVI. asır metinlerinde kullanılmış olabilecekleri akla daha yatkındır. Şimdi *oğlan* ve ilgili kelimelere belirttiğimiz anlamlarını dikkate alarak beyitler içinde bakalım. Bunun için biz de bu asrın en şüh

şairlerinden kabul edilen Hayreti'nin¹⁰ gazellerinden örnekler seçtik. Yukarda işaret ettiğimiz (5. dipnot) şiir üslûbu elbette ki Hayreti için de söz konusudur. Hafifmeşrep biri olduğunun kendisi de farkında olan şair, şiirleriyle mizacı arasında bir ilişki kurulup horlanmaktan, ayıplanmaktan çekindiği için belki de bazı açıklamalarda bulunma ihtiyacı duymuştur. Bu açıklamalar kendince mazeret sayılabilecek türden, aşıklığına bağışlanması gereken davranışlardır. Cemiyette yaşayan her insanın diğerleri tarafından hoşlanılmayacak mutlaka bir kaç hareketi bulunur. İnsan için 'masumiyet' olmadığından herkesin bir kusuru, bir eksikliği vardır :

*Gözün üstünde kaşun var dimesünler dir iseñ
Gel tecerrüd ihtiyâr eyle kalenderler gibi (444/4)*

Öyleyse kişi kusursuz olmaya çalışmalıdır; ama kusursuz olmasının imkânı yoktur. Bu halin mazeretini de şair yine kendisi bulur :

*Ehl-i 'ışka küfr ü îmân bir olur
Vasl u hicrân derd ü dermân bir olur (49/1)*

*'Aşika cevır ü cefâ mihr ü vefâ
Kahr-ı cânân lutf u ihsân bir olur (49/4)*

Şiirinde nâehiller tarafından müstehcen anlaşılabilir beyit ve ifadelerin bulunması onu da endişelendirmiş olmalı ki,

*Ey hâce sanma sen bizi şehvet esîriyüz
Dîdâr hakkı 'ışk u mahabbet esîriyüz (125/1)*

demek ihtiyacı duymuştur. Her türlü kayıttan azadeliğin bir türlü cevazını de yine kendi kendine verip adeta hürriyetini ilân eder :

¹⁰ Aşık Çelebi Hayreti'yi şöyle anlatır : *Sâde-dil, sine bi-gill, lâübâlî-hâl ve fânî-reviş, levend-meşreb, 'Alevî-mezheb, 'ışk-pişe ve 'ays-san'at kimesne idi (Meşâ'irü's-Şu'arâ, 90b).*

*Her ne togarsa ko togsun mâder-i eyyâmdan
Ey birâder ibn-i vakt ol çekme sen ferdâ gamın (338/4)*

Hayretî'nin hisleri, şiir ve aşk karşısındaki düşünce ve tavırlarına kısaca temas ettikten sonra asıl konumuzu ilgilendiren beyitlere geçebiliriz :

Oğlan'm 'çocuk' anlamıyla geçtiği beyitlerden örnekler :

*Vir Hayretîyâ tıfl-ı dili mekteb-i 'ıška
Dahı dime ey hâce şol oğlanı nic'itdün (242/5)*

«Ey Hayreti! Gönül tıflını (çocuğunu) aşk mektebine ver ve artık hocaya çocuğunu ne ettiğini sorma. (Hoca nasıl isterse öylece yetiştirsin.)»

*İşk bâzîçesin elden komaduñ gitdi gönül
Veh bolay ki kocadukça dahı oğlan olasın (354/4)*

«Ey gönül! Aşk oyuncağını elden bırakmadın gitti, öyle görünüyor ki yaşlandıkça daha da çocuklaşacaksm.»

*Bâzîçe-i mahabbeti elden komaz müdâm
Bizi kocatdı bir delü oğlan durur gönül (258/3)*

«Gönül sevgi oyuncağını daima elinde tutar, bizi kocattı ama kendisi daha delikanlıdır (gençtir, çocuktur).»

*Gözün kaşuñ hayâlidir gönül eğlencesi dâyim
Dahı oğlan durur alsa 'aceb mi ok u yâdan haz (166/4)*

«Gönül eğlencesi daima senin gözün ve kaşının hayalidir; (çünkü) henüz daha çocuktur (gençtir), ok ve yaydan hoşlanması şaşılacak bir şey değildir.»

*Şöyle şâd olur gönül gam hil'atinden kim gören
Bir yetim oğlan libâs-ı dil-güşâ geymiş sanur (104/6)*

«Gönül gam elbisesinden öyle mutlu olur ki, gören, yetim çocuk güzel bir elbise giymiş sanır.»

*Hem-ser olma yürü şimden girü pîrâne-ser ol
Kendü mikdârını fehm eylemez oğlanlar ile (405/3)*

«(Ey Hayreti! Ey gönül!) kendini bilmez (seviyesini bilmez) çocuklarla (gençlerle) arkadaşlık etme, yürü, şimdiden sonra ağır başlı ol artık...»

cüvân, nev-cüvân, tâze kelimelerinin geçtiği beyitlerden örnekler :

*Söz anlar bir cuvân-ı nüktedân ister diler cânım
Garaz dilber degül bir mûnis ü gamhâr arar gönlüm
(305/3)*

«Canım (gönlüm) sözden anlayan, hoş sohbet bir taze (güzel) dost ve dert ortağı ister, yoksa maksat gönül çalan (aşüfte) güzel değildir.»

*Nev-cüvânsın alma âhın ben fakîrün her seher
Ehl-i derd itdügi âh u vâh hakıyçün begüm (268/3)*

«Ey beyim! Gençsin, tazesin, dert ehlinin her seher vakti ettiği feryatlar hakkı için ben fakirin ahını alma.»

delü kanlu güzel, beg güzel, merdâne beg, tâze beg kelimelerinin geçtiği beyitlerden örnekler :

*Basuban meykedeyi gel çekelüm duhter-i rez
Bir delü kanlu güzel gibi kenâr eyleyelüm (325/3)*

«Gel, meyhaneyi basıp üzüm kızını (şarabı) çekelim (içelim), genç güzel gibi onu kucağımıza alalım (sarıp sarmalayalım).»

*Düşdi ütfâde yaşum gibi ayağa mey-i nâb
Olalu sen delükanlu güzelün kan delüsi (438/4)*

«(Ben), sen taze güzelin kan delisi (aşığı, tutkunu ?) olalı, saf şarap göz yaşıım gibi çaresiz ayağa düştü (değerden düştü).»

*Ben seni bir pâk-dâmen beg güzel sanırdım âh
Başı taşra serv-i hoş-reftâr imişsin anladım (332/4)*

«Ben seni namuslu bir bey güzel sanırdım (hanım efendi ? sanırdım), anladım ki başı yukarlarda (kibirli), hoş yürüyüşlü (uzun boylu) servi (gibi) imişsin.»

*'Akl u hûşu tağıdup aldı gönül kişverini
Bir ala gözli güzel beg sıdı alayumuzu (434/2)*

«Bir elâ gözli güzel, alayımızı (askerimizi) kırdı (bozguna uğrattı) ve akılı fikri dağıtıp gönül ülkesini fethetti.»

*Sağlu sollu n'ola salınsa yanınca 'uşşâk
Taze begdür yaraşur olsa hezârân delüsi (437/4)*

«(Ne olur sanki) sağında solunda aşıklar salınıp gezse (dolanıp dursa), tuhaf değil çünkü o taze (genç) beydir, etrafında binlerce delisi olması normaldir, münasıptır.»

*Tâze begdür hıdmet itmek aña müşkıldür gönül
Ol güzeller şâhına yanaşma oğlanım benüm (290/3)*

«(Ey) o güzeller şahma yanaşma oğlan (kul, köle, hizmetçi*) olan gönlüm, o taze (genç) beydir, ona hizmet etmek oldukça güçtür.»

* «Oğlan» kelimesinin «gulam (=köle, hizmetçi)» anlamında da kullanıldığı Parigi ve Meniski'deki karşılıklardan anlaşılmaktadır. Ayrıca Meninski'de «hizmetkar, oğlan, yanaşma, gulâm...» kelimeleri *Famulus* maddesinde müteradif kelimeler olarak verilmiştir. Öte yandan, Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinden aldığımız şu parçada da «oğlan» ve «gulam» kelimelerinin eşanlamlı oldukları açıkça görülmektedir: «Niçesi esb-i şâh [u] gedâya süvâr olup: «Oğlan! Kılıcuıla eñsemden ayrılma, bire vur dediğim zaman ol an amân verme, vur!» dâye gulâmına tenbîh éder.» (Bađdad Böl. nüshası, nr. 305, c. III, vr. 28b/14-15).

Yine bir merdâne beg sevdüm erenler cânıçün.

Ey zen-i bâzâr senden vaz geldüm sevmezim¹¹ (335/6)

«Erenler cânı için, yine merdane bir yar sevdim, ey pazar karısı (sürtük, orta malı) senden artık vazgeçtim, sevmiyorum.»

Nev-cüvân kelimesi aşağıdaki beyitlerde *pîr*'in zıt anlamlısı olarak kullanılmakta, iki kelime arasında tezat ilişkisi bulunmaktadır. *Pîr* 'yaşlı, ihtiyar'ı (bazen de 'şeyh' anlamıyla tevriyeî olarak), karşıtı olan kelime de her halde onun zıddı mânâyı yani 'genç'i karşılayacaktır. Tabii burada konumuzla ilgili olmadığından *pîr*'in diğer anlamlarına değinmedik. Bu tezadı işleyen ve *nev-cüvân* ile *pîr* arasında anlam bağı kuran başka beyitler de sözünü ettiğimiz tezat sanatı çerçevesinde bu iki kelimenin birbirleriyle ilgisini anlatmaktadır. *Pîr* ve *oğlan* kelimelerinin ise soyut kavramlar olarak birinin 'ihtiyar'ı, diğerinin de 'genç'i karşılamakta olduğu söylenebilir.

Nev-cüvânlar 'ışkına çün âşinâlık eyledün

Pîr-i 'akl ile yûri bigâne ol şimden girü (391/2)

«Tazelerin (genç güzellerin) aşkına aşinalık eyledin, öyleyse şimdiden sonra aklını başına toplayıp yürü, bigâne (yabancı) ol.»

Nev-cüvânlar 'ışkı bir üstâd-ı kâmindür k'aña

Tıfl-ı ebced-hân olamaz pîr-i 'akl-ı zû-fünûn (370/4)

«Taze güzeller aşkı öyle kâmil bir öğreticidir ki ona (onun yanında) marifetli akıl şeyhi, okumaya henüz başlamış çocuk bile olamaz.»

11 Burada *merdâne beg* yerine *-vezin gereği* de olmasaydı- yukardaki beyitlerde olduğu gibi *'deli kanlı'*yi da kullanabilirdi. Delikanlı ise *nev-cüvân*, *cüvân*, *tâze* kelimeleriyle (yukarda gösterdiğimiz gibi) yakın anlamlıdır. Beyitte «*zen-i bâzâr*» ve «*merdâne beg*» arasında cinsiyet yönünden değil, özellik bakımından tezat ilişkisi bulunmaktadır. *Zen-i bâzâr* 'hamiyetsiz, şanında erkeklik nişanı olmayan biri' olarak tarif edilmiştir :

Yog imiş şânıwıda erkeklik nişânı hâsıl // Bi-hamiyyet bir zen-i bâzâr imişsin aıladum. (332/2)

Buraya kadar *nev-cüvân* (, *cüvân*) kelimesi *pîr* kelimesiyle birlikte bazen şairin kendisi veya vasfı, bazen de muhatabının (sevgilinin) kendisi veya vasfı olarak kullanılmıştır. Şimdi bu kelimelerin yerine *oğlan* kelimesi bulunduran beyitleri anlamaya çalışalım.

Pîrlıkde nâgehân oldun bir oğlan delüsi
Kılmadı çün boynuna kolın hamâyıl vaz gel (265/5)

«Yaşlı halinde bir tazeye (genç güzele) tutuldun; (ama) o sana iltifat etmedi (yüz vermedi, kollarını boynuna dolamadı) sen de ondan vazgeç gitsin!»

Gelünüz yine yiğitlikler idüp ‘aşıklar
Pîrlıkde olalum bir güzel oğlan delüsi (438/5)

«Ey aşıklar! Gelin, yiğitlik gösterip yaşlı halimizle (ihtiyarlığımıza bakmadan) bir tazeye (gence) tutulalım, aşık olalım.»

Bundan özge Hayreti ‘âlemde rüsvâlık m’olur
Pîrlık vaktinde bir oğlana düşdi gönlümüz (143/5)

«Ey Hayreti! Dünyada bundan daha âlâ kepezelik olur mu; ihtiyarlık çağında gönlümüz bir tazeye (gence) düştü.»

Dil bağlamadı pîre-zen-i dehre Hayretî
Kocadı gitdi dahı bir oğlan esîridür (91/5)

«Hayreti, dünya koca karısma (dünyaya) gönül bağlamadı, kocadı gitti (ama) hâlâ bir tazenin (gencin) esiridir (tutkundur).»

Kimseden utanmadın ey Hayreti olup harîs
Koeadukça meyl iden oğlana gönlümdür benim (297/7)

«Ey Hayreti! Tamahkârlık edip kimseden utanmadın; yaşın ilerledikçe gönlün bir tazeye (gence, güzele) meylettii.»

Yukarda sıraladığımız beyitlerin ışığında bu beyti daha kolay ve doğru anlamak mümkündür. Çünkü söz konusu beyitlerde hep *genç, taze, cüvân* (ve *nev-cüvân*) kelimeleri *pîr* kelimesiyle birlikte geçmektedir. Burada *pîr* (yaşlı anlamıyla) şairin kendisidir. Taze güzelleri sevmesinde tereddüt ettiği nokta *pîr* (yaşlı) ile *cüvân* (genç, taze, oğlan) arasındaki denksizliktir. Bu denksizlik şairi halk huzurunda muhakemeye zorlamakta ve şair bunun sıkıntısını çekmektedir. Bu halin cevabını da şu beyitle vermiş olur :

*Oğlan sever diyü beni sevmez eğerci halk
Sevmezse sevmesün deli gönlüm sever diler* (116/4)

«(Benim gibi yaşlı birinin) genç (taze) sevmesini halk hoş karşılamaz, ama olsun, benim deli gönlüm yine de sever.»

***

Şiirin estetik güzelliği ve anlam bütünlüğü içersinde kelimeler arasında bir ilgiden söz etmek mümkündür. Şairin sanat kudretini ortaya koyduğu şiir bir bakıma bu bütünlüğü ve ilgiyi sağlayabildiği ölçüde başarılı olmuştur. Kelimelerin nüanslarından yola çıkarak hayal dünyasını genişleten şair kendi iç alemini, düşünce ve hislerini yansıtabilmek için kelimelerin bilinen anlamlarını zorlar. Bu açıdan, okuyucusunu yanılttığı oranda belki kendisini başarılı addedecektir. Şiir için eskilerin '*el-ma'nâ fi-batnı's-şâ'ir*' dedikleri keyfiyet bu olsa gerektir.

Sözünü ettiğimiz başta *oğlan* olmak üzere *cüvân* (, *nev-cüvân*), *tâze* vb. kelimeler, Divan Şiirinin (özellikle gazelde) mazmun olabilecek mana ağırlığında kelimelerden sayılmalıdırlar. Çünkü bu ve buna benzer kelimelerin günümüzde (daha kapsamlı ifadeyle asrımızda) kazandığı anlamlarından yola çıkarak Divan Şiirini anlamaya çalışmak ve yorumlamak, o eseri kendi şartları içersinde değerlendirmek değil, asrımızın anlayışına uyarlamak olacağından, yerine göre yanlış sonuçlara varmak kaçınılmaz olacaktır. Tarih ve edebiyat tarihi araştırmaları için öngörülen 'olayları kendi şartları içersinde değerlendirme' kaidesi Divan Şiiri için de geçerli olmalıdır.

B İ B L İ Y O Ğ R A F Y A

- Akgündüz, Prof. Dr. Ahmet; *Kölelik - Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı (OSAV) İst. 1995.
- Clauson, Sir Gerard; *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford 1972.
- Çağatay, Saadet; «Türkçe'de Çocuk Kavramı», *TDAY Belleten*, Ank. 1977, sh. 1-16.
- Çavuşoğlu, Doç. Dr. Mehmet; «Rakib», *Divanlar Arasında*, Umran Yayınları, Ank. 1981, sh. 55-61.
- Dede Korkut Kitabı II, Metin Sözlük, İndeks*; (Haz. : Doç. Dr. Muharrem Ergin), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ank. 1964.
- Ergin, Prof. Dr. Muharrem; *Türk Dil Bilgisi*, Boğaziçi Yayınları, İst. 1983.
- Evliya Çelebi; *Seyâhatnâme*, Topkapı Kütüphanesi, Bağdat Bölümü, nr. 305, c. III.
- Hatiboğlu, Prof. Dr. Vecihe; *Türkçenin Ekleri*, DTCE Yayınları, Ank. 1981.
- Hayreti *Divânı*; (Haz. : Dr. M. Çavuşoğlu-M. Ali Tanyeri), İst. 1989.
- Meninski, François de Mesgnien; *Thesaurus Linguarum Orientalium Turciace, Arabicea, Persicea*, 2. baskı, dört cilt, Viyana 1780 (ilk baskı üç cilt, 1680).
- Meredith - Owens, G. M.; *Meşâ'irü's-Şu'arâ or Tezkere of 'Âşık Çelebi*, London 1971.
- Molino, Giovanni; *Dittionario Della Lingua Italiano, Tvrcesca*, Roma 1641.

- Müller, August; *Türkische Grammatik*, Berlin 1889.
- Necati Bey Divanı*, Haz. : Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan, MEB Yayınları, İst. 1963.
- Parigi, Bernardo da; *Vocabolario Italiano-Turcesco*, üç cilt, Roma 1665.
- Rabguzî; *Kıyas-ı Enbiyâ (Narrationes de Prophetis)*, tıpkı basım (Yay. K. Grønbech), Kopenhagen 1948.
- Sertoğlu, Midhat; *Osmanlı Tarih Lügatı*, Enderun Kitabevi, İst. 1986.
- Seyf-i Sarâyî; *Gülistân Tercümesi* (Yay. : Doç. Dr. A. Fehmi Karamanlıoğlu), TDK Yayınları, Ank. 1989.
- Topaloğlu, Prof. Dr. Ahmet; *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ötüken Neşriyat, İst. 1989.
- Yeni Tarama Sözlüğü* (Haz. : Cem Dilçin), TDK Yayınları, Ank. 1983.
- Yusuf Has Hâcib; *Dîvânü Lügati't-Türk [DLT]* (Tere. : Besim Atalay), I, II, II, İndeks, TDK Yayınları, Ank. 1985.